

Четова Н. Й.,

доцент кафедри іноземних мов

Національного університету «Львівська політехніка»

ЛІНГВОКОГНІТИВНА РЕАЛІЗАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО КОНЦЕПТУ УЯВНИЙ ПРОСТІР В АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТВОРАХ ЖАНРУ ФЕНТЕЗІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ДЖ.Р.Р. ТОЛКІНА, К.С. ЛЬЮЇСА, У.К. ЛЕ ГУЇН ТА ДЖ.К. РОЛІНГ)

Анотація. Стаття присвячена виявленню специфіки індивідуально-авторського сприйняття і зображення уявного простору шляхом реконструкції змісту та структурних особливостей змістового шару художнього концепту УЯВНИЙ ПРОСТІР в англomовному фентезі на матеріалі творів Дж.Р.Р. Толкіна, К.С. Льюїса, У.К. Ле Гуїн та Дж.К. Ролінг.

Ключові слова: фентезі, уявний простір, художній концепт, змістовий шар, фрейм.

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми визначається загальною спрямованістю сучасної лінгвістичної науки на вивчення когнітивних аспектів мови і пов'язаних з ними специфічних процесів мислення, пізнання та концептуалізації дійсності.

Метою статті є виявлення специфіки індивідуально-авторського сприйняття та зображення уявного простору шляхом реконструкції змістового шару художнього концепту (ХК) УЯВНИЙ ПРОСТІР в англomовному фентезі.

Об'єктом дослідження є ХК УЯВНИЙ ПРОСТІР, предметом виступають змістовий шар та його конститuentи, вербалізовані в англomовному фентезі.

Матеріалом дослідження слугують найяскравіші твори англomовного фентезі: «Гобіт» та «Володар Перстенів» Дж.Р.Р. Толкіна, «Хроніки Нарнії» К.С. Льюїса, цикл романів про Земномор'я У.К. Ле Гуїн та серія романів про Гаррі Поттера Дж.К. Ролінг.

Методика та методологія дослідження. Об'єктом дослідження є концепт, який класифікується як художній (С.О. Аскольдов [1]), тобто такий, що отримує свою репрезентацію у художньому творі й втілює авторське осмислення явищ дійсності. Реконструкцію змістового шару художнього концепту здійснено за методикою, запропонованою В.Г. Ніконовою [6], що уможливило моделювання структури шару у вигляді фрейму як системи складників.

У ході дослідження використано методологію *лінгвопоетологічного аналізу*, яку представлено: *інтерпретаційно-текстовим* аналізом – для виділення контекстів, у яких реалізовано уявний простір (УП); *контекстуальним* аналізом – для опису того оточення, у якому беруть участь мовні одиниці на позначення УП, та методи *лінгвістичного аналізу*, з-поміж яких застосовано: аналіз *словникових дефініцій* – для визначення семної структури вербалізаторів УП; метод *лінгвістичного спостереження* – для інтерпретації структурних, семантичних і функціональних властивостей вербалізаторів УП; *системно-функціональний* аналіз – для систематизації та класифікації вербалізаторів УП; *семантичний* аналіз – для визначення змісту й обсягу семантики УП; *компонентний* аналіз із залученням *лексикографічного опису* – для визначення семного складу слів, задіяних у контекстах,

де актуалізовано УП, виокремлення тематичного слова й ідентифікації найменувань конститuentів концепту УП в аналізованих творах фентезі; метод *польового структурування* – для систематизації засобів вираження УП у вигляді лексико-семантичного поля; *концептуальний аналіз* представлено методом *фреймового* аналізу – для презентації інформації, структурованої у змістовому шарі ХК уявний простір, у вигляді фрейму.

Виклад основного матеріалу. Архітектоніка концептів активно досліджується в рамках когнітивних наук – когнітивної психології, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології. У цих дисциплінах концепт визначається як «багатовимірне ментальне утворення <...>, у якому виокремлюються декілька якісно відмінних складових (шарів, вимірів та ін.)» [3, с. 7]. У наведеній характеристиці архітектоніки концепту увага фіксується на багатовимірності, внутрішній складності та пошаровості. Застосування методики поетапної реконструкції художнього концепту, запропонованої В.Г. Ніконовою [6], уможливило визначення художнього концепту та моделювання його структури, зокрема змістового шару.

Змістовий (концептуальний (термін Дж. Юле) – такий, що містить інформацію, у спрощеному вигляді представлений в тлумачних словниках [9, с. 113]), – шар художнього концепту містить інформацію, репрезентовану за допомогою пропозиційних структур, що містять базову, типову, універсальну, логічно впорядковану інформацію [2, с. 87; 8, с. 71].

З метою представлення змісту досліджуваного художнього концепту необхідно проаналізувати текстові функціонування його мовних репрезентацій, які надають уявлення про актуальність тих чи інших ознак концепту [4, с. 271–272].

Топоніміка уявного світу в жанрі фентезі є надзвичайно важливою для відображення авторського світобачення, адже саме їй належить функція створення реального або ірреального світу. У цьому випадку такі слова-маркери сигналізують про уявний простір. Аналізуючи простір, зазвичай до уваги беруть два терміни – «топос» і «локус», що істотно різняться за позначуваними величинами. Термін «локус» уведено у філологію Ю.М. Лотманом для позначення віднесеності героя твору до функціонального поля його дій [5, с. 10]. Даний термін актуалізує такі просторові характеристики, як «місце», «ділянка». Таким чином, під «локусом» розуміється будь-який, включений автором у художній текст навмисно або підсвідомо, простір, що має межі. В.Ю. Прокоф'єва визначає «топос» як «значиме для художнього тексту “місце розгортання сенсів”, яке може корелювати з певним фрагментом (або фрагментами) реального простору» [7, с. 89]. За аналогією до поділу Ю.М. Лот-

маном просторів на відкриті та закриті, локусом, як правило, називають закриті просторові образи, топосом – відкриті.

У поетичній мові Дж.Р.Р. Толкіна, К.С. Льюїса, У.К. Ле Гуїн та Дж.К. Ролінг знайшли відображення майже всі складові уявлення про простір.

Аналіз творів на предмет текстової реалізації ХК уявний простір, який здійснено відповідно до їх хронологічної появи, слугує детермінації базової інформації, закодованої в ньому. Нижченаведені приклади свідчать про надзвичайно різноманітні мовні втілення уявного простору.

У легендаріумі Дж.Р.Р. Толкіна згадане в реченні *There are countless things still to see in Middle-earth, and great works to do.* (RK, p. 150) Середзем'я є тим вигаданим світом, у якому відбуваються події оповіді. Зазначена в реченні *Moria! Moria! Wonder of the Northern world!* (FR, p. 253) Морія є підземною країною Середзем'я. Її обширна мережа тунелів включала глибокі шахти, величезні зали, сполучені тунелями. Тут протягом багатьох тисяч років жили гноми династії Дуріна. Більш моторошним за підземелля Морії є Мінас-Моргул: *And on a time evil things came forth, and they took Minas Ithil and abode in it, and they made it into a place of dread; and it is called Minas Morgul, the Tower of Sorcery.* (FR, p. 258). Назва споруди означає «Вежа темного чаклунства», раніше znana також під своїм первісним ім'ям «Мінас-Ітіл» (синд. *Minas Ithil* «Місячна Вежа») чи під повною назвою «Мінас-Ітіл у Моргульській долині». В уривку *It is said that their lords were men of Númenor who had fallen into dark wickedness; <...>* (TT, p. 301) йдеться про Нуменор – величезний острів (або континент), найбільшу державу людей Арди. В реченні *For this assuredly is the palantir of Orthanc from the treasury of Elendil, set here by the Kings of Gondor.* (TT, p. 199) зазначається про Гондор – велике південне королівство нуменорців у Середзем'ї, та Ортханк – одну з його веж, висічену з цільного шматка каменя. У реченні *The Eye of Barad-dûr will be looking impatiently towards the Wizard's Vale, I think; and towards Rohan. The less it sees the better.* (TT, p. 194) простір представлено одразу трьома поняттями: Барад-дур – головна фортеця Саурона, яка виконує роль ворогової столиці; Долина Чародія та Роган – держава біля північних кордонів Гондора, її союзник. Стежка Мертвих в *I will ride east by the swiftest way, and I will take the Paths of the Dead* (RK, p. 52) ще один із проявів вигаданого простору.

Крім штучного уявного простору, у творах багато й природних уявних ландшафтів. Наприклад, у реченні *All is dark now and the Bridge of Nimrod is broken down.* (FR, p. 353) згадується річка Німродель, води якої цілючі для втомлених. Уривок *Neither he nor Frodo knew anything of the great slave-worked fields away south in this wide realm, beyond the fumes of the Mountain by the dark sad waters of Lake Núrnen; <...>* (RK, p. 201) розкриває певні відомості про озеро Нурнен. Одинока Гора, представлена у реченні *And it is a deal of a way even from the other side of them to the Lonely Mountain in the East where Smaug lies on our treasure.* (H, p. 54), є назвою одночасно гори та розташованого під нею королівства гномів.

У «Хроніках Нарнії» К.С. Льюїса згадана у реченні таємна країна Нарнія – *And of course they were talking about Narnia, which was the name of their own private and secret country; <...> They had got there of course by Magic, which is the only way of getting to Narnia.* (CN, p. 426) – це вигадана країна, у якій відбуваються події твору і яка вирізняється тим, що в ній живуть міфічні створіння, тварини можуть говорити, а магія є властивістю багатьох істот. Письменник досягає реальності зображуваної

країни шляхом змалювання її як цілком дійсної за допомогою опису природного середовища: *"Narnia," answered the Horse. "The happy land of Narnia – Narnia of the heathery mountains and the thymy downs, Narnia of the many rivers, the plashing glens, the mossy caverns and the deep forests ringing with the hammers of the Dwarfs."* (CN, p. 208). Однак природність дещо відрізняється від справжньої, оскільки в тексті зазначені або цілком вигадані природні об'єкти, або такі, яким притаманні певні надприродні ознаки. Серед таких об'єктів знаходимо: уявні ріки: *"I think that river we've just crossed is called the Winding Arrow."* (CN, p. 269), *He must be on the high moorlands that stretch away to the North beyond the River Shribble.* (CN, p. 749), вигадані озера: *Three palaces, and one of them that beautiful one down on the lake at Ilkeen.* (CN, p. 251), чарівний ліс: *Their next visit was to the Seven Brothers of Shuddering Wood.* (CN, p. 350), гірські масиви та вершини уявних локацій: *He particularly noticed one blue height that divided into two peaks at the top and decided that it must be Mount Pire.* (CN, p. 247), *Then they saw that they were once more on the Mountain of Aslan, high up above and beyond the end of that world in which Narnia lies.* (CN, p. 660), *Those are the big mountains between Archenland and Narnia.* (CN, p. 283), печери, заселені міфічними істотами: *It's just the sort of place that might lead to a dragon's cave.* (CN, p. 595), незвичні долини: *Those gardens, and the Valley of the Thousand Perfumes!* (CN, p. 225), поляни, де зустрічаються фавни та німфи: *The place where they had met the Fauns was, of course, Dancing Lawn itself; <...>* (CN, p. 354) тощо.

Штучне середовище у «Хроніках Нарнії» реалізується автором через уведення в текст різноманітних населених пунктів з уявними локацією, походженням, мешканцями та іншими надзвичайними ознаками, серед яких міста та замки: *Wherever they went in the little town of Beruna it was the same.* (CN, p. 408), *On the second morning I shall be at the gates of King Lune's castle of Anvard in Archenland.* (CN, p. 258), *This road leads to the burgh and castle of Harfang, where dwell the gentle giants.* (CN, p. 589) та ін.

У циклі про Земномор'я У.К. Ле Гуїн, зокрема в уривку *<...> many a Gontishman has gone forth to serve the Lords of the Archipelago in their cities as wizard or mage, or, looking for adventure, to wander working magic from isle to isle of all Earthsea.* (WE, p. 1) згадується про Земномор'я – вигаданий світ сотень островів і тисяч острівців посеред малозвіданого безіменного океану, у якому розгортається сюжет циклу романів. Решта уявної топоїміки цього світу теж досить різноманітна. У циклі зустрічаються як штучні уявні топоси та локуси великих масштабів – землі, країни-імперії – як у реченнях *In those days the Kargad Empire was strong. Those are four great lands that lie between the Northern and the Eastern Reaches: Karego-At, Atuan, Hur-at-Hur, Atmini.* (WE, p. 6) та *<...> her mother, they said in the village, was from Osskil or some such foreign land.* (WE, p. 20), так і порівняно малих масштабів – міста, містечка тощо – як у наступних прикладах: *Through that bitter sea they brought their cargo safe, coming the second day out of Berila into port at Neshum, the trade-city of Eastern Osskil.* (WE, p. 104), *There at the landgate between carven dragons the guards of the City of Gont; <...>* (WE, p. 24). Природні уявні простори представлені різноманіттям таких ландшафтних об'єктів, як: острови: *If you wish, I will send you to Roke Island, where all high arts are taught.* (WE, p. 24), *These creatures are found only on four southern isles of the Archipelago, Roke, Ensmer, Pody and Wathort.* (WE, p. 48); моря: *They rowed on past the mouth of the Sea of Ea <...>* (WE, p. 104); гори: *He had spoken*

to the *Mountain of Gont*, calming it, and had stilled the trembling precipices of the *Overfell* as one soothes a frightened beast. (WE, p. 25), The snow-crowned *mountains of Havnor* sank away behind them southward, blurred by the mists of early winter. (WE, p. 104) тощо. У циклі про Земномор'я частими є випадки, коли його авторка в одному контексті майстерно поєднує одразу декілька різновидів природного та штучного топосів та локусів, як в уривку *Along towards Sunreturn* when the first heavy snows began to fall in *the heights of Gont* they came to *Re Albi*, *Ogion's home*. It is *a town on the edge of the high rocks of Overfell*, <...>. From it one can see far below the deep harbor and the towers of *the Port of Gont*, and the ships that go in and out the gate of the bay between *the Armed Cliffs*, and far to the west across the sea one may make out the blue hills of *Oranea*, easternmost of *the Inward Isles*. (WE, p. 18) задля створення максимального ефекту нереальності світу романів.

У творах Дж.К. Ролінг про Гаррі Поттера уявний простір актуалізується у вигляді магічного світу, згадку про який знаходимо в реченні *He supposed this was all part of entering the magical world, but it had been a lot more comfortable saying "Voldemort" without worrying.* (PS, p. 107); чи світу чаклунів, як у реченні *I think he'd have seen it as a real symbol of belonging to the Wizarding world.* (DH, p. 491). Цей уявний світ магії існує поряд з реальним, адже події семикнижжя відбуваються в Англії у школі чарів та чаклунства Гогвортс.

Розкриття уявного простору у творах Дж.К. Ролінг є дещо відмінним від попередніх авторів, оскільки письменниця

зосередила свою увагу на зображенні здебільшого штучного середовища. Серед уявних локацій, які актуалізують ХК уявний простір, знаходимо: вигадані населені пункти: *The villagers of Little Hangleton* still called it "the Riddle House," even though it had been many years since the Riddle family had lived there. (GF, p. 1), *But over in the neighboring town of Great Hangleton*, <...> (GF, p. 3), громадські заклади: школу: *He pulled out the letter and read: Hogwarts School of Witchcraft and Wizardry.* (PS, p. 51), банк: *They didn't keep their gold in the house, boy! Nah, first stop fer us is Gringotts. Wizards' bank.* (PS, p. 63), крамницю: *Peeling gold letters over the door read Ollivanders: Makers of Fine Wands since 382 b.c.* (PS, p. 82), паб: *Rita Skeeter and her photographer friend had just emerged from the Three Broomsticks pub.* (GF, p. 318–319), в'язницю: *They guard the wizard prison, Azkaban.* (DH, p. 667), міністерство: *"But what does a Ministry of Magic do?" – "Well, their main job is to keep it from the Muggles that there's still witches an' wizards up an' down the country."* (PS, p. 65) та ін., які, як і в попередніх авторів, відрізняються від реальних своїми уявними локацією, походженням, відвідувачами та іншими своєрідними ознаками.

Актуалізація природного простору у творах про Гаррі Поттера проявляється через поодинокі описи природних об'єктів з певними особливостями, як у випадку з фантастичним лісом: *"The forest? <...> We can't go in there at night – there's all sorts of things in there – werewolves, I heard."* (PS, p. 249), *More giant spiders were climbing the side of the building, liberated from the Forbidden Forest, into which the Death Eaters must have penetrated.* (DH, p. 639) та ін.

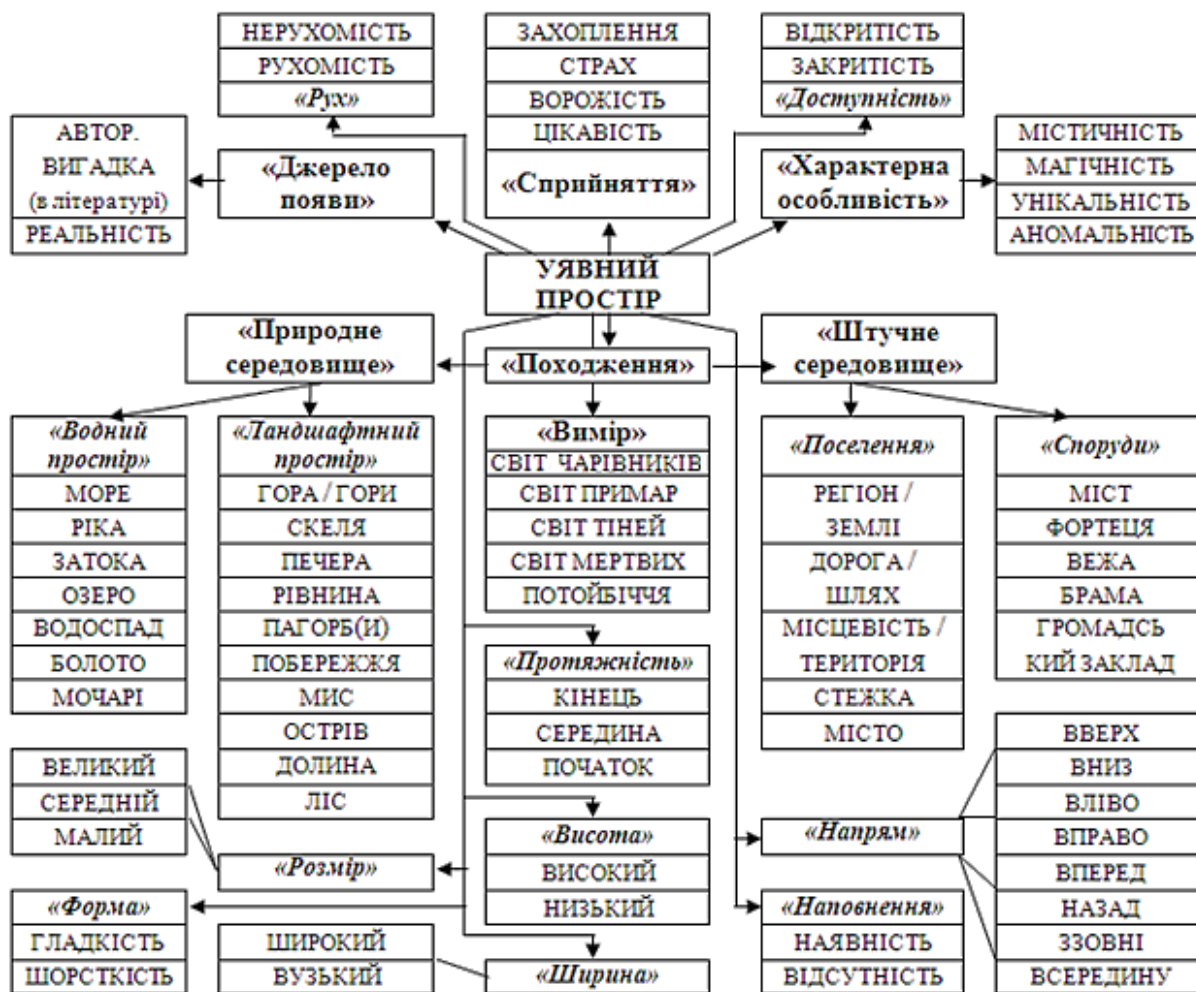

Рис. 1. Фрейм змістового шару художнього концепту УЯВНИЙ ПРОСТІР

Отже, проаналізовані в ході дослідження назви просторових об'єктів, які слугують зображенню світу фентезійних творів Дж.Р.Р. Толкіна, К.С. Льюїса, У.К. Ле Гуїн та Дж.К. Ролінг, сприяли реконструкції уявного простору.

Загальний просторовий зв'язок між «мікропросторами» (топосами та локусами) організовано в карти, зокрема у «Володарі Перстенів» та «Чарівнику Земномор'я», які додають реальності та правдоподібності уявному світу. Місцевості, представлені у творах, та конкретні місця, повз які проходить шлях героїв, описано надзвичайно точно, часто з описом представників рослинного й тваринного світів, ґрунту, а також сторін світу. Уявлення про «макропростір» Середзем'я, Земномор'я, Нарнії та світу чаклунів можливо отримати шляхом реконструкції описів, поданих у ході розгортання сюжету, та узагальнення даних про «мікропростори», а також на основі ілюстративних карт. Назви просторових об'єктів слугують маркерами просторових відношень. Однак, незважаючи на своєрідність світів Середзем'я, Нарнії, Земномор'я та світу чарівників семикнижжя про Гаррі Поттера, їх не можна вважати абсолютно уявними світами, повністю відмінними від відомої нам реальності. Вони є радше видозміненими, модифікованими варіантами нашого світу. Відмінність полягає лише в топографії та топоніміці фентезійних світів, у різновидах істот і рослин, що їх населяють, та в чинності певних законів, невластивих нашому світові (наявність магії, безсмертя тощо). Отримана та впорядкована в ході аналізу інформація про уявний простір фентезійних творів уможливило побудову фрейму змістового шару ХК уявний простір (рис. 1).

Висновки. Передаючи зміст вербалізованого у творах Дж.Р.Р. Толкіна, К.С. Льюїса, У.К. Ле Гуїн та Дж.К. Ролінг ХК уявний простір, виявлено базові знання про простір, актуалізований в уявній реальності: уявний простір засновано на реальному, зі збереженням усіх типологій, однак його відмінність в аналізованих творах полягає в наявності вигаданих представників рослинного та тваринного світів, інших вимірів і характеризується унікальністю й аномальністю через чинність невластивих реальності законів, через що сприймається з цікавістю, захопленням, острахом і ворожістю.

Отже, категорія простору відіграє одну з найважливіших ролей у процесі категоризації світу, що зумовлює її особливий статус у лінгвістичних дослідженнях. «Поліфонія» простору аналізованих творів свідчить про прагнення письменників максимально реально, правдоподібно зобразити уявний світ, а його реалістичність – про надзвичайну майстерність авторів у створенні нової міфології вигаданих світів – світів із власним простором та часом, останній з яких становить перспективу подальших досліджень.

Література:

1. Аскольдов С.А. Концепт и слово. Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: антология / под ред. В.П. Нерознака. М.: Academia, 1997. С. 267–279.
2. Быдина И.В. Концепт «Творчество» в идиостиле Виктора Сосноры. Культурные аспекты в языке и тексте: сб. науч. тр. Белгород: Изд-во БелГУ, 2005. С. 86–93.
3. Воркачев С.Г. Концепт как «зонтиковый термин». Язык, сознание, коммуникация. М., 2003. Вып. 24. С. 5–12.
4. Крючкова Н.В. Методы изучения концептов. Русская и сопоставительная филология: состояние и перспективы: труды и материалы междунар. науч. конф., посвящ. 200-летию Казанского

университета (Казань, 4–6 октября 2004 г.). Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2004. С. 271–272.

5. Лотман Ю.М. Проблема художественного пространства в прозе Гоголя. Учен. зап. Тарт. гос. ун-та. Тарту. 1968. Вып. 209. С. 5–50.
6. Ніконова В.Г. Концептуальний простір трагічного в п'єсах Шекспіра: поетико-когнітивний аналіз: дис. ... докт. філол. наук: 10.02.04. К., 2008. 558 с.
7. Прокофьева В.Ю. Категория пространства в художественном преломлении: локусы и топосы. Вестник Оренбург. гос. ун-та. 2005. № 11. С. 87–94.
8. Тарасова И.А. Идиостиль Георгия Иванова: когнитивный аспект. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2003. 280 с.
9. Yule G. The Study of Language. 4th ed. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2010. 320 p.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. H – Tolkien J. R. R. The Hobbit. London: Harper Collins Publishers, 2006. 390 p.
2. FR – Tolkien J.R.R. The Fellowship of the Ring. Boston – New York: Houghton Mifflin Co., 2001. 424 p.
3. RK – Tolkien J.R.R. The Return of the King. Boston – New York: Houghton Mifflin Co., 2001. 440 p.
4. TT – Tolkien J.R.R. The Two Towers. Boston – New York: Houghton Mifflin Co., 2001. 352 p.
5. CN – Lewis C.S. The Chronicles of Narnia. London: Harper Collins Publishers, 2010. 768 p.
6. WE – Le Guin, Ursula K. A Wizard of Earthsea. NY: Bantam Books, 1968. 184 p.
7. PS – Rowling J.K. Harry Potter and the Philosopher's (Sorcerer's) Stone. N.Y.: Arthur A. Levine / Scholastic Press, 1998. 310 p.
8. GF – Rowling J.K. Harry Potter and the Goblet of Fire. N.Y.: Arthur A. Levine / Scholastic Press, 2000. 734 p.
9. DH – Rowling J.K. Harry Potter and the Deathly Hallows. N.Y.: Arthur A. Levine / Scholastic Press, 2007. 760 p.

Четова Н. Й. Лингвокогнитивная реализация художественного концепта ВООБРАЖАЕМОЕ ПРОСТРАНСТВО в англоязычных художественных произведениях жанра фэнтези (на материале произведений Дж.Р.Р. Толкиена, К.С. Льюиса, У.К. Ле Гуин и Дж.К. Ролинг)

Аннотация. Статья посвящена выявлению специфики индивидуально-авторского восприятия и изображения воображаемого пространства путем реконструкции содержания и структурных особенностей содержательного слоя художественного концепта ВООБРАЖАЕМОЕ ПРОСТРАНСТВО в англоязычном фэнтези на материале произведений Дж.Р.Р. Толкиена, К.С. Льюиса, У.К. Ле Гуин и Дж.К. Ролинг.

Ключевые слова: фэнтези, воображаемое пространство, художественный концепт, содержательный слой, фрейм.

Chetova N. The linguo-cognitive realisation of the literary concept of IMAGINARY SPACE in the English fantasy (based on the literary works of J.R.R. Tolkien, C.S. Lewis, U.K. Le Guin and J.K. Rowling)

Summary. The article is devoted to the revealing of the writers' individual perception and interpretation of the imaginary space by means of the reconstruction of the content and structural peculiarities of the substantial layer of the literary concept of IMAGINARY SPACE in the English fantasy represented by the literary works of J.R.R. Tolkien, C.S. Lewis, U.K. Le Guin and J.K. Rowling.

Key words: fantasy, imaginary space, literary concept, substantial layer, frame.